

КНИГА ПЕРША

I

1650 рік...

Неспокійний і скрутний рік для Нідерландів. Тривожний і сумний рік у домі Рембрандта.

Навесні з'явилася вона, ця недуга. Довго і непомітно підкрадалася до нього — і наздогнала. Спочатку він намагався чинити опір. Шалено накинувся на роботу, принукуючи свої пензлі, в надії, що самозабуття творчості його пройме. Він натягнув свої найбільші полотна, що їх годі було обхопити навіть витягнутими руками. Найсміливіші замисли, на які будь-коли відважувався, мають тепер втілитися у форму; що вищий політ, то вдаліше творіння. Та щойно він береться за малювання, як творче видіння поминає його; боязко опускається рука, і він не знаходить у собі самому нічого, крім безпомічної порожнечі.

Нині, літом, усе в ньому німує. Він усівся напроти знятого із рами полотна, на якому проведе дві чи три лінії деревним вугіллям, у нього немає ні мети, ні думок, він пригнічений і самотній. Інколи, після багатьох годин нелегких роздумів, він допитливо вдивляється в дзеркало, яке висить на рівні його голови, і відсахується злякано від вигляду власного обличчя: воно пооране зморшками, змарніле. А очі — очі згасли, потьмарились; під сивими дугами брів він бачить дві темні западини. Чаклун у ньому помер. Він забув чарівне слово. Рембрандт відвертається від дзеркала.

Удень він зачинається в майстерні і нікого туди не впускає, навіть малого Тітуса. Учні¹ бачать його тільки за столом, під час їжі. Вони спочатку ремствують, а потім перестають на нього зважати. Ван Гоохстратен безцеремонно повертається до Дордрехта, брата Фабріціуси починають працювати самостійно, а вчитель ніби не бачить це. Тиша і гнітючість панують у спорожнілих кімнатах дому Рембрандта. Гендрік'є, нова економка, не насмілюється більше співати; Тітус вибігає на вулицю, якщо йому забагнеться затіяти якусь галасливу гру. Дивно і химерно згасають ці дні одне за одним.

Він відмовляється приймати друзів, навіть Франтцена, цього давнього й щирого порадника, навіть Сехерса, котрого він так любить. Ні бачити, ні чути нікого не хоче. Хто може йому допомогти? Він не виходить навіть погуляти, хіба тільки під вечір, та й то все рідше й рідше, ледь не тулячись попід стінами будинків. Він вибирає тихі бічні набережні каналів і провулки, куди мало хто наважиться заглянути. Його лякає кожна зустріч з людьми, передусім з гендьярами, що промишляють картинами: вони, ці лицеміри, будуть, звичайно, прискіпливо розпитувати у нього про його найновіші роботи. Проте він надто добре знає, що за його спиною вони знижують плечима, а у винарні Аарта ван дер Неера, де збирається богема, гудять його останні картини.

Удома, за обіднім столом, він удає холонокровного й упевненого в собі, щоб спокійно, як годиться, прочитати розділ із Святого Письма і проказати молитву. Згодом, повернувшись до лункої тиші своєї майстерні, він з гіркотою зізнається собі, що все це — облуда перед лицем Всевишнього, і він уникає допитливого погляду темних дитячих очей Тітуса.

Надворі віє палючий літній вітер. Він приносить з собою в місто запахи сіна і солонуватої води. У вузьких по-нурих міських садах цвітуть соняшники і добувають сво-

¹ Нідерландські дослідники вважають, що упродовж свого творчого життя Рембрандт мав близько сорока учнів.

го короткого віку змарнілі квіти шипшини. Олов'яносині хмари затягують ночами небо над містом. Тоді Рембрандта сон не бере, він лежить, вдивляючись у ливовісну темряву, яку коли-не-коли пронизує спалах блискавки; він зітхає і крутиться у ліжку і придрімує щойно перед світанком.

Інколи в ньому оживають спогади...

Амстердам. Багато років тому. Той самий дім.

Тільки поруч із ним Саскія, молода і сяюча. Палкі і ніжні любовні ночі, дні, осяяні умлінням творчістю. Він неприборкано пише, без утоми гравірує — всесильний, усвідомлюючи кохання Саскії і велике щастя їх молодого шлюбу. На нього зайшла мода, звідусіль надходили замовлення. Але завжди, хай би що він робив, йому кортіло малювати лише її одну: купці і лікарі дожидалися замовлених ними групових портретів або сцен на біблійні теми, — його кохання передусім! Часом, коли Саскія поралася, він міг тихцем підкрастися і через напіввідчинені двері спостерігати за нею захопленим поглядом, а потім швидко і безпомилково закарбувати її образ на першому-ліпшому аркуші паперу або на срібній чи мідній пластинці; для нього було справжньою насолодою показувати їй пізніше, де і коли він її заскочив. Її здивування і її радість поривали його. Проте найбільше йому подобалося несподівано заставати Саскію в її тихій кімнатці; тоді він брав її на руки і вона, пустотливо пручаючись і сміючись від несподіванки, міцно пригорталася до його грудей. Він ніс її в залиту сонцем майстерню і садовив поруч з собою в самісіньке пасмо проміння, в якому витанцьовували золоті пилінки. Залишившись з нею наодинці, він жадібними пальцями торкався її тіла, розстібав їй сукню і дивився на Саскію таким зухвалим поглядом, що вона бентежилася і шарілася, проте відповідала йому усмішкою. Він гаряче і п'яно цілував її там, де гладку, єдвабну шкіру більше не покривав одяг, потім квапливо приносив купу блискучих тканин: парчу, єдваб, шарудливий зефір золотистих, темно-синіх, сма-

рагдових і пурпурових тонів. Управною рукою загортав її в ці шовкові тканини, аж поки ставала вона перед ним якоюсь заморською і звабливою у незвичній своїй красі, терпляче очікуючи з лагідною усмішкою на обличчі.

Тоді Рембрандт сміявся у відповідь, гордо і радісно. І все-таки її шати не видавались йому достатньо розкішними! Він відступав на декілька кроків назад і допитливо вдивлявся у неї; потім відчиняв важкі дверцята різьбленої шафи, ретельно і вибагливо починав перебирати у скриньці коштовності, що поглинули значну частину посагу Саскії, — але ж бо все це призначено тільки для неї! Він відбирав клейноди, щоб прикрасити її, інколи це були рубіни — великі застигли краплини черленого густого вина або ж молочно-білі опали з перламутровим відливом; а іншим разом він вибирав із скриньки важкі золотисті топази або блискучі корали з гранями найрізноманітнішої форми; він перебирав важкі ковані золоті ланцюги і не раз дряпав собі пальці об вістря срібних шпильок.

Почепивши на її білу округлу шию рясні намиста, він обвивав широким ланцюгом золоте пахуче волосся Саскії, так що її голівка, ще чарівніша, ніж завжди, починала хилитися під сяючим тягарем. Тоді він підносив їй дзеркало, і обоє вони, молоді і пустотливі, сміялися над чудесними перевтіленнями, що він вигадував для неї.

Так минали перші місяці їхнього кохання.

Тепер вони крають Рембрандтові душу, і він інколи навіть сумнівається, чи справді це він, той закоханий, з келихом іскристого вина в піднятій руці там, на картині, поруч із Саскією.

Але, мабуть, так воно й було. Він і досі все пам'ятає. Він пам'ятає також, що несхожий на дійсність шалений сон тривав усього декілька місяців. Потім пішли діти. Рембрандт пам'ятає ці маленькі кволі створіння на руках у Саскії. Вони помирали одне за одним, заледве устигши отримати ім'я; і з кожним із них виснажувалися життєві сили і опір коханої. Єдине дитя, яке вижило, маленький

темноокий Тітус, коштував Саскії життя. Всього один рік годувала і няньчила вона його, і якою ж щасливою вона була! Цілий рік вона добувала останніх сил, щоб віддалити свій кінець; вона не хотіла залишати сиротою безпомічну істоту, не хотіла доводити до розпачу батька дитини. Проте з кожним днем вона згасала, страждала все сильніше і навіки заснула на парадному ложі, на котрому відтоді ніхто вже не спав; і вона назавжди покинула Рембрандта, він сам її виніс із дому.

II

Удова трубача, брутальна жінка, давня економка Рембрандта, мала ще у нього пошанівок, коли Гендрік'є Стоффелс уже поралася на кухні; та коли ж з'ясувалося, що економка обкрадала свого господаря і ледь не вся вулиця збіглася подивитись, як люди в чорному, що прибули з в'язниці, забирали її, всю хатню господарку почала вести Гендрік'є.

Гендрік'є Стоффелс — маленька, русява, їй немає ще й тридцятки. Крихітку Тітуса вона обожнює. Він дає їй пожадану втіху материнства. Вона пригортає тендітного кароокого хлопчика до себе, наче тварина своє дитинча, і Тітус пропадає за нею, називає мамою, немовби це вона народила його.

З батьком Тітуса вона не часто розмовляє. Вона знає, що її попередниця жила з ним і водночас ошукувала його, важилась на честь, минуле і на гроші Рембрандта. Тому Гендрік'є торопіїє перед господарем. Вона навіть задоволена, що він думає, либонь, зовсім про інше, коли не уважно дає їй якесь доручення. Часом вона помічає, що турботи обтяжують його душу і що йому важко припилювати за всім у домі, проте вона не наважується запропонувати йому свою допомогу. Гроші, які він дає їй для ведення домашнього господарства, вона береже, як свої власні. Вона старається заощаджувати і ретельно перевіряє видатки і прибутки. Вряди-годи щезають значні

суми. Проте вона знає, що це сам господар обкрадає себе. Він ніколи не може протистояти спокусі заволодіти усім, що його захоплює. Одного разу, роблячи в місті закупки, вона побачила його на аукціоні, де він якомусь чоловікові, що раніше бував у них в домі, перебивав покупку. Суми, котрі вони, наче навіжені, вигукували одне одному в обличчя, бентежили і жахали її. Вона бачить, як в майстерні господаря нагромаджуються ці скарби: рідкісна зброя, шоломи, великі, чудернацького забарвлення мушлі, блискучі східні тканини, коштовні камені, картини і гравюри окремими аркушами і цілими паками.

Не раз Гендрік'є охоплюють тривога і страх. Вона вихована скромно і набожно. Щонеділі тричі на день ходить до церкви і жах як боїться суворих, вдягнутих в чорне чоловіків, які сидять на високих лавах старійшин, навіть, більше, аніж громових слів, що вони долинали з амвона. Часом її мордують сумніви: чи личить їй перебувати в такому домі, як у Рембрандта? Поведінка господаря часто видається їй грішною, вчинки — негожими, марнотратство — легковажним, ледь не поганським; полотна з дивними напівоголеними або примарно розчепуреними фігурами, розмови учнів, розкішні меблі в передній частині будинку — все це приголомшує і лякає її. Коли їй це вже над силу, вона, лежачи в своїй маленькій кімнаті на піддашші, знову й знову ухвалює рішення вернутися в село. Але щоразу щось її стримує, спочатку — любов до Тітуса, а тепер, цього літа, почуття, в якому поки що не може, не сміє собі зізнатися.

Вона помічає, що господар стає все більш мовчазним, уникає людей, самотиться. Спальня його розташована під її комірчиною. Дивне ж він життя веде! А що, властиво, вона про нього знає? Чи справді він такий вільнодумець, як про це всі торочать? Щоденно вона бачить його тільки мигцем, і все, про що він думає, що робить увесь день, залишається для неї загадкою. Але все-таки вона уважно приглядається до нього і нишком захоплюється ним, попри таємний страх, що він їй вселяє. Вона знає, що він

знаменитий, вона бачила великі і дивовижні картини, що він їх намалював, вони висять всюди, навіть у передпокої. Ці якісь загадкові зображення, що бентежать душу, далеко не завжди їй зрозумілі, і часто вони лякають її; вечорами, коли на картини падає зверху тьмяне світло, вона не наважується глянути на них — адже великі золоті фігури примарно рухаються, вона це знає напевне — і скоріше пробігає мимо, до м'якого вогника своєї кухні.

Дивне, самотнє життя провадить її господар.

Зате яким добрим і простим він буває за столом! Приглушеним голосом він читає молитву, і це в тисячу разів присмніше, аніж ті гомінки вигуки, якими худорлявий псаломщик в церкві оголошує початок служби. А тепер, уже декілька тижнів поспіль, цей низький, приглушений голос звучить утомлено, господар став ще неуважнішим. Вона бачить, що він чимось сильно пригнічений, наче втратив безцінний скарб. Гендрік'є здивовано відчуває, як її серце сповнюється жалем і ніжністю до самотнього батька Тітуса. Вона не раз ловить себе на тому, що їй хочеться по-материнському пригорнути до себе і погладити цю голову з широким низьким чолом і розкуйовдженими пасмами вже сивіючого волосся; однак їй доводиться гамувати бажання приголубити його, коли вона бачить, як він утомлено загартає Біблію в шкіряній брунатній оправі і мовчки, молитовно склавши руки, схиляється над столом. Ні, так сумирно, так скромно вільнодумець не може себе вести, — в цьому Гендрік'є переконана.

Уранці, сама цього не усвідомлюючи, вона все довше вдивляється у дзеркало. На зріст вона невелика, проте статурна, в неї пишні, округлі форми, на її молодому обличчі грає румянець, густе русяве волосся віддиває гарним блиском. Вона нікого ще не кохала. В рідному її селі їй ніхто не подобався. А що ж тепер?

Щоранку, перш ніж одягнутися, вона лежить оголеною на прохолодному простирадді, солодко потягується і поринає в мрії. Разом з ніжністю в ній прокидається бажання.